

Т. Г. Бусарєва,
к. е. н., доцент кафедри міжнародної економіки,
ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана", м. Київ

ШЛЯХИ НАРОЩУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ В УКРАЇНІ

T. Busarieva,
PhD, associate professor of the department of international economics
of SHEE "Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman", Kyiv

THE BROADCASTS OF THE INSERT OF THE INTELLECTUAL CAPITAL IN UKRAINE

У другій половині ХХ ст. світова економічна система вступила в нову стадію свого розвитку. Поворотний етап історії, насичений процесами трансформації, регіоналізації, інтеграції та глобалізації господарських систем, висуває імперативи в ефективному і гармонійному використанні ресурсів. Його специфічною рисою стала зміна ролі факторів, що беруть участь у процесі суспільного виробництва. Це обумовлено основними відносинами в системі "природа — людина — суспільство", що включають людський, технічний, природний, інституційний, організаційний, інформаційний чинники, в умовах ринкової економіки набувають адекватні форми капіталів. В епоху глобалізації змінюється і предмет праці акценти людської діяльності зміщуються з перетворення природи до перетворення свідомості. В умовах глобалізованого світу поняття людського капіталу стає занадто вузьким і утилітарним для характеристики творчого потенціалу суспільства в сучасному розвитку і вимагає розширювального тлумачення. Необхідність розширення практики її використання в теоретико-методологічному та методичному плані викликана завданням підвищення ролі соціальних факторів у розвитку суспільства і усвідомленням того, що стрижневим елементом концепції людського капіталу є фактор освіти. Цей капітал відтворюється саме в сфері освіти, і прагнення громадян до освіченості є одним з найважливіших чинників його збереження і примноження.

In the second half of the twentieth century world economic system has entered in a new stage of development. Turning point of history, full of processes of transformation, regionalization, integration and globalization of economic systems, makes the imperatives of an effective and harmonious use of resources. Its specific feature was the changing role of the factors involved in the process of social production. This is the basic relationship in "nature-man-society", including human, technical, natural, institutional, organizational, informational factors in a market economy take appropriate forms of capital. In the era of globalization and changing labor accents subject of human activity shifted from the transformation of nature to transform consciousness. The need to expand the practice of its use in the theoretical, methodological and methodological plan is due to the task of increasing the role of social factors in the development of society and the awareness that the core element of the concept of human capital is the factor of education. This capital is reproduced precisely in the field of education, and the aspiration of citizens for education is one of the most important factors of its preservation and multiplication.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, нарощування, розвиток економіки, освіта, людський капітал, економіка України.

Key words: intellectual capital increase, economic development, education, human sprinkles, economy of Ukraine.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Останніми роками в економічній науці усе більш наполегливо стали підніматися питання повного, комплексного підходу до людини з позицій концепції людського капіталу. Нині успіх і розвиток національних програм, комерційних і некомерційних освітніх організацій в конкурентному середовищі все більшою мірою залежить від інтелектуального капіталу. У сучасних компаніях, організаціях всі більшою мірою домінують не основні фонди і матеріальні запаси, а інформація, знання і інші елементи інтелектуального капіталу. Переконливі і науково обгрунтовані теоретичні розробки в області

інтелектуального капіталу дають можливість подолання складних перешкод країною на шляху поглиблення реформ. Це обумовлює необхідність всестороннього та глибокого дослідження суті інтелектуального капіталу, його стосунків з внутрішнім і зовнішнім середовищем, а також розробок конкретних практичних рекомендацій по його вдосконаленню та нарощуванню.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Науковий аналіз розвитку інтелектуального капіталу націй та його окремі теоретичні і практичні питання

досліджені в роботах: Д. Андріссена, Н. Бонтіса, С.М. Клімова, Р. Коуза, Б. Льова, Б.Б. Леонтьєва, Л.І. Лукичева, Б.З. Мільнера, І.В. Проніна, Т. Стюарта, Р. Тіссена та інших. Проблеми оцінки інтелектуального капіталу окремих компаній із застосуванням суб'єктивних оцінок були розглянуті в працях Е. Брукінг, Л.Г. Глушко, В.Ю. Зубко, Р. Каплана, А.Н. Козирева, Д. Нортон, А. Пуліка, М. Мелоуна, Л.В. Постановова, К. Свейбі, К. Тейлора, Л. Едвінсона і інших.

Однак залишаються невирішеними значна кількість наукових проблем відносно формування ефективного використання інтелектуального капіталу, шляхи його нарощування та адаптації до умов України.

Існуючі дослідження пропонують найчастіше загальнотеоретичний розгляд проблеми, але не містять детального аналізу шляхів нарощування інтелектуального капіталу саме для економіки України. Дослідження в цьому напрямі можуть сприяти процесам інтелектуалізації організацій в Україні, що і визначило вибір теми дослідження.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ СТАТТІ

У статті розглядаються поняття інтелектуального ресурсу, його складові та чинники, що впливають на розвиток людського капіталу нації. Особливу увагу приділено шляхам нарощування інтелектуального капіталу в Україні. Вказана мета визначила низьку завдань, що потребують вирішення: узагальнити зарубіжний досвід щодо визначення сутності інтелектуального капіталу; виокремити основні можливі напрями нарощування інтелектуального капіталу в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Незважаючи на настільки важливу й значиму роль інтелектуального капіталу в суспільстві, в сучасній науці ще не вироблено єдиного підходу до розгляду сутності цього виду капіталу. Поняття інтелектуального капіталу ввів до наукового обігу Дж. Гелбрейт у 1969 році, але поширення цей термін отримав лише в 90-х рр. Одним з перших, хто детально розкрив зміст цього поняття, був Т. Стюарт. У статті "Сила інтелекту: як інтелектуальний капітал стає найбільш цінним активом Америки" він визначив інтелектуальний капітал як суму всього того, що знають працівники компанії і що дає конкурентну перевагу компанії на ринку. Первинна хвиля досліджень розглядала інтелектуальний капітал з точки зору грошової оцінки, намагаючись висловити вартість тих активів сучасних компаній, які не включаються в стандартні форми звітності.

Хоча у цьому напрямі було досягнуто значних успіхів, проте, в цілому концепція інтелектуального капіталу знаходиться скоріше на початковій стадії розвитку і, очевидно, не вичерпується одним оцінним підходом. Проаналізувавши різні підходи до дослідження сутності інтелектуального капіталу, можна виділити його основні характеристики:

- 1) невідчутність: знання і творчі здібності людей, імідж компанії, моральні цінності хоча і здатні впливати, не можуть бути достовірно зафіксовані і відтворені;
- 2) неадитивність: обсяг ресурсів, пов'язаних з інтелектуальним капіталом, не обов'язково зростає просто від того, що в нього інвестуються кошти;

3) зростаюча гранична віддача: створена за допомогою інтелектуального капіталу вартість зростає в міру збільшення застосовуваного і генерується інтелектуального капіталу.

Проаналізувавши визначення та тлумачення терміну інтелектуального капіталу важливо звернути увагу і на його структуру, зокрема інтелектуальний капітал включає:

— людський капітал: знання, навички, досвід, ноу-хау, творчі здібності, креативний спосіб мислення, моральні цінності, культура праці та ін.;

— організаційний капітал: патенти, ліцензії, ноу-хау, програми, товарні знаки, промислові зразки, технічне й програмне забезпечення, організаційна структура, корпоративна культура й т.п.;

— споживчий капітал (його слід трактувати більш широко, як інтерфейсний капітал): зв'язки з економічними контрагентами (постачальниками, споживачами, посередниками, кредитно-фінансовими установами, органами влади та ін.), інформація про економічних контрагентів, історія взаємин з економічними контрагентами, торговельна марка (бренд).

Людський капітал — сукупність знань, умінь, навичок, що використовуються для задоволення різноманітних потреб людини і суспільства в цілому. Вперше, в 1961 році, словосполучення використав американець Теодор Шульц, а його послідовник — Гері Беккер розвинув цю ідею з 1965 року, обґрунтувавши ефективність вкладень в людський капітал і сформулювавши економічний підхід до людської поведінки. За його теорію він отримав у 1992 році Нобелівську премію з економіки [1, с. 23—27].

Спочатку під людським капіталом розумілася лише сукупність інвестицій в людину, що підвищує його здатність до праці — освіту і професійні навички. Надалі поняття людського капіталу істотно розширилося. Останні розрахунки, зроблені експертами Світового банку, включають у нього споживчі витрати — витрати сімей на харчування, одяг, житло, освіту, охорону здоров'я, культуру тощо. Проаналізувавши вищезазначене, можна зробити висновки, що інтелектуальний потенціал суспільства — це сукупність творчих здібностей індивідів та їх освітньо-кваліфікаційний рівень, які дають змогу, використовуючи інтелектуальні засоби, засвоювати набуті та творити нові знання для ефективного соціально-економічного розвитку країни.

Аналізуючи інтелектуальний капітал важливо звернути увагу і на чинники, які впливають на формування інтелектуального потенціалу суспільства, а саме:

— природні (творчі здібності індивідів, здоров'я населення, демографічна ситуація в країні, стан навколишнього середовища);

— економічні — макроекономічні (державна демографічна політика, політика зайнятості, стан трудових ресурсів, фінансування сфери науки та освіти, величина національного доходу на душу населення, система соціального захисту, механізм ціноутворення на ринку інтелектуальних продуктів, інноваційна та амортизаційна політика, система оплати праці);

— інституційні (законодавче регулювання інтелектуальної діяльності, механізм захисту об'єктів інтелектуальної власності).

Таким чином, інтелектуальний капітал є сумою знань, навичок, інтелектуальних здібностей працівників

Таблиця 1. Оцінки людського капіталу в ряді країн світу на початку XXI ст.

Країна	Загальний обсяг, трлн дол.	Людський капітал, у % до:		
		Національного багатства країни	Світового підсумку	Рівня США
Світовий підсумок	365	66	100	384
Країни "сімки" та ЄС	215	78	59	226
З них:				
США	95	77	26	100
Країни ОПЕК	45	47	12	47
Країни СНД	40	50	11	42
У тому числі Україна	30	50	8	32
Інші країни	65	65	18	68
У тому числі Китай	25	77	7	26
Бразилія	9	74	2	9
Індонезія	9	75	2	9
Мексика	8	77	2	8
Індія	7	58	2	7
Пакистан	4	80	1	4

Джерело: складено за даними [3].

і форм вираження перерахованого як проміжних (управлінські технології, ноу-хау), так і кінцевих (масовий продукт, в формі репутації).

Треба відзначити, що важливо саме використання інтелектуального капіталу для створення більш цінного активу. Інтелектуальний капітал повинен забезпечувати конкурентоспроможність фірмі, тому він має стратегічне значення для діяльності організації.

Інтелектуальний капітал складно вимірюваний, тому що стосується, перш за все, якості нематеріальних активів, а її вимір повинен концентруватися на дослідженні того, що очікується на підприємстві в майбутньому. Не існує до цих пір жодного стандарту, що діє, стосується виміру інтелектуального капіталу. Для оцінки інтелектуального капіталу на сьогоднішній день розроблена велика кількість різних методів, які розрізняються як по набору розрахункових показників, так і по якісним характеристикам.

Важливим фактором розвитку інтелектуального капіталу є вартість національного людського капіталу країн світу на базі затратного методу, який оцінили фахівці Світового банку. Використовувалися оцінки складових ЛК за витратами держави, сімей, підприємців і різних фондів. Вони дозволяють визначити поточні щорічні витрати товариства на відтворення людського капіталу.

У США вартість людського капіталу на початку XXI ст. становила 95 трлн дол або 77% національного багатства (НБ), 26% світового підсумку вартості ЛК.

Вартість світового ЛК склав 365 трлн дол. або 66% світового багатства, 384% до рівня США. Для Китаю ці показники становлять: 25 трлн дол., 77% від всього НБ, 7% світового підсумку ЛК і 26% до рівня США. Для Бразилії відповідно: 9 трлн дол.; 74%, 2% і 9%. Для Індії: 7 трлн; 58%, 2%; 7% [2, с. 3—7].

На частку країн "сімки" і ЄС на розрахунковий період доводилося 59% світового ЛК, що становить 78% від їх національного багатства. Людський капітал у більшості країн перевищував половину накопиченого національного багатства (виняток — країни ОПЕК). На процентну частку ЛК істотно впливає вартість природних ресурсів. Зокрема для України частка вартості природних ресурсів порівняно велика.

Основна частина світового людського капіталу зосереджена в розвинутих країнах світу. Це пов'язано з тим, що інвестиції в ЛК в останні півстоліття в цих країнах значно випереджають інвестиції у фізичний капітал. У США співвідношення "інвестицій в людину" і виробничих інвестицій (соціальні витрати на освіту, охорону здоров'я і соціальне забезпечення в% до виробничих інвестицій) в 1970 році становило 194%, а в 2015 році 518%.

Значний внесок у розробку розширювальної концепції національного багатства (з урахуванням вкладу ЛК) внесли аналітики Світового банку, які опублікували серію робіт, обосновавши цю концепцію. У методології Світового банку узагальнені результати і методи оцінки людського капіталу інших шкіл і авторів. У методиці СБ, зокрема, враховуються накопичені знання і інші складові ЛК. Розрахунки показників за методикою СБ

доступні для аналітиків більшості країн, включаючи Україну. Результати цих розрахунків наведені в таблиці 1.

За цією методикою були розраховані вартості ЛК груп країн та України на початку XXI століття, наведені в таблиці 2. Джерела обрані по угрупованням витрат на відповідні напрями, наведеними в "Українському статистичному щорічнику" та інших українських джерелах. Це — наука, освіта, культура і мистецтво, охорону здоров'я інформаційне забезпечення.

Що стосується України, то проблема розвитку інтелектуального капіталу в нашій країні — це комплексна проблема, що вимагає уваги з боку і учених, і законодавців, і виконавчої влади, і самих підприємців, які лише починають усвідомлювати значення і роль інтелектуального капіталу в розвитку і процвітання. Нині для всіх стає очевидним, що економіка, що базується на знанні і орієнтована на формування і використання інтелектуального капіталу, стає головним чинником соціально-економічного розвитку цілих країн і окремих регіонів, величезних холдингів і маленьких фірм.

Ще на початку XX ст. Дейл Карнегі, відомий американський фахівець в області людських відносин і автор творів з психології спілкування, відмітив, що навіть у технічних виробництвах фінансові успіхи організацій лише на 15% забезпечуються рівнем матеріального оснащення, а на 85% атмосферою, що панує на робочому місці. Доречно зауважити, визнання і успіх до Дейлу Карнегі прийшли в середині 30-х років минулого століття, а в СНД масовий читач познайомився з його теорією із запізненням на півстоліття — в середині 80-х років. Не хотілося б настільки ж значно відстати в питанні розвитку інтелектуального капіталу".

У результаті проведеного дослідження можна дати такі рекомендації стосовно нарощування інтелектуального капіталу, зокрема:

Таблиця 2. Національне багатство світу на початок XXI ст.

Країни	Національне багатство		У тому числі за видами капіталу, трлн дол.		
	Всього, трлн дол.	На душу нас., тис. дол.	Людський	Природний	Фізичний
Світовий підсумок	550	90	365	90	95
Країни "сімки" та ЄС	275	360	215	10	50
Країни ОПЕК	95	195	45	35	15
Країни СНД	80	275	40	30	10
У тому числі Україна	60	400	30	24	6
Інші країни	100	30	65	15	20

Джерело: складено за даними [4, с. 5—9].

1. Державі життєво важливо стимулювати підвищення виробляй ності підприємств, впровадження інноваційних розробок, впровадження сучасних управлінських технологій і в цілому модернізацію основних фондів підприємств. У зв'язку з цим держава Україна має ряд стратегій і програм в області індустріально-інноваційного розвитку, корпоративного розвитку, інтелектуалізації нації і т.д. Для них реалізації передбачається активізувати функціонування таких інституціональних утворень, як Національний фонд України, АТ "Банк Розвитку України", "Інвестиційний фонд України", "Національний інноваційний фонд", які є найважливішими механізмами реалізації поставлених цілей.

2. Обґрунтувати необхідність економічних і інституційних механізмів стимулювання відтворення інтелектуального капіталу організацій. Запропонувати введення законодавчих норм у сфері оплати праці та оподаткування, які б стимулювали збільшення витрат підприємств на матеріальне та соціальне забезпечення функціонування корпоративного інтелектуального капіталу. Наприклад, слід створити пільги, пов'язані з навчанням працівників в установах середнього та вищого професійної освіти. Фінансування процесів відтворення інтелектуального капіталу організацій може бути пільговим в разі дії механізму грантів на здійснення програм в галузі освіти і наукових досліджень.

3. На розвиток інтелектуального капіталу в організаціях впливати за допомогою дотування державою їх роботи, пільг по податках, систем кредитування і т.д. До них віднесені: пільги, спрямовані на зниження вартості використовуваних у науковій діяльності основних фондів і іншого їх майна; ліквідація податку на землю, яка зменшує ціну цього природного ресурсу; митні пільги, що зменшують вартість залучення імпортованих матеріальних ресурсів для науково-промислових організацій; пільгове оподаткування грантів і премій наукових працівників також знижує реальну вартість робочої сили.

Підтверджено, що для підвищення інтелектуального капіталу підприємств, що спеціалізуються на створенні та впровадженні нововведень, необхідною умовою розвитку виступає скасування податку на додану вартість. Це рівносильно непрямому фінансуванню науки і науково-інноваційної сфери приблизно 0,2—

0,3% ВВП. Очікуваний при цьому ефект може досягти 23% приросту ВВП з урахуванням збільшення непрямих податків порядку 0,4—0,6% ВВП, а в сполучених галузях економіки, які споживають і тиражують продукцію інноваційної сфери, за умови стабілізації і переходу на режим економічного зростання очікуваний приріст ВВП может перевищити 34% на рік [8, с. 9—13].

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Резюмуючи вищенаведене, можна стверджувати, що прискорений розвиток інтелектуально-го потенціалу суспільства переважає:

— здійснення активної державної політики на ринку праці задля підтримання зайнятості, підвищення мобільності робочої сили, створення нових робочих місць у наукомістких галузях національної економіки;

— поліпшення системи професійного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів та підвищення їх кваліфікації;

— вдосконалення системи професійної орієнтації молоді та підвищення рівня її конкурентоспроможності на ринку праці, введення загальнодержавної системи обов'язкового квотування робочих місць для молоді на підприємствах, розвиток дистанційної освіти.

Література:

1. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал: ключик к успеху в новом тысячелетии / Перевод с англ. — СПб: Питер, 2016. — С. 23—27.

2. Варфломеева Ю.А. Мирохозяйственные аспекты управлению интеллектуальной собственностью // Внешнеторговое право. — 2015. — № 2. — М. — С. 3—7.

3. Джамаи Е.В. Интеллектуальный капитал развивающейся фирмы: проблемы идентификации и измерения // Менеджмент в России и за рубежом. — 2017. — № 4. — С. 5—9.

4. Интеллектуальный капитал основа инновационного развития предприятия [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/intellektualnyy-kapital-osnova-innovatsionnogo-razvitiya-predpriyatiya>

References:

1. Brukynh, E. (2016), *Intellektual'nyj kapital: kljuchik k uspehu v novom tysjacheletii* [Intellectual capital: Key for success in millennium], Piter, St. Petersburg, Russia.

2. Varflomeeva, Y. (2015), "International management aspects of intellectual property", *Vneshnetorgovoe pravo*, vol. 2, pp. 3—7.

3. Jamaa, E. (2014), "Intellectual capital of the firm, that is developing: problems Identification and measurement", *Menedzhment v Rossii i za rubezhom*, vol. 4, pp. 5—9.

4. cyberleninka.ru (2018), "Intellectual capital as the base of the innovative development of the enterprise", available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/intellektualnyy-kapital-osnova-innovatsionnogo-razvitiya-predpriyatiya> (Accessed 24 June 2018).

Стаття надійшла до редакції 26.06.2018 р.